

PETER SANDØE

DYREETIK

Inden for vores kultur opfattes etik traditionelt som noget, der udelukkende har at gøre med menneskers forhold til hinanden (og evt. også til Gud). Dyrene har derimod ikke krav på moralsk hensyn.

Dette menneskecentrerede syn på etikken er nu ved at blive erstattet af en opfattelse, som også lader de højere dyrearter komme med ind i varmen. Selv om de fleste stadig mener, at der er et skarpt moralsk skel mellem mennesker og dyr, så er det i dag almindeligt accepteret, at vi har en moralsk pligt til ikke at påføre dyr unødigt lidelse – en pligt som herhjemme er lovfæstet i Dyreværnsloven og i Lov om forsøgsdyr.

I denne artikel vil jeg først se nærmere på den traditionelle menneskecentrerede etik og på de argumenter, der taler for at udvide den etiske tankegang til også at omfatte dyrene. Dernæst vil jeg med baggrund i de almene dyreetiske overvejelser diskutere en konkret dyreetisk problemstilling, nemlig den moderne husdyrproduktion.

I. Kritik af den menneskecentrerede etik

At mennesket skulle have en etisk særstilling, kommer til udtryk allerede i Det Gamle Testaments skabelsesberetning:

Og Gud skabte mennesket i sit billede; i Guds billede skabte han det, som mand og kvinde skabte han dem; og Gud velsignede dem, og Gud sagde til dem: "Bliv frugtbare og mangfoldige og opfyld jorden, gør eder til herre over den og hersk over havets fisk og himmelens fugle, kvæget og alle vildtlevende dyr, der rører sig på jorden! (Første Mosebog, 1: 27-28)

Der udtrykkes her to tanker, som spiller en afgørende rolle for vor kulturs opfattelse af forholdet mellem mennesker og dyr. Den ene er, at mennesket som det eneste levende væsen er skabt i Guds billede og dermed hæver sig op over den øvrige natur. Den anden er, at dyrene er til som midler til at opfylde menneskelige behov. Denne sidste tanke kommer endnu tydeligere frem senere i Første Mosebog, hvor det hedder:

Derpå velsignede Gud Noa og hans sønner og sagde til dem: „Bliv frugtbare og mangfoldige og opfyld jorden! Frygt for eder og rædsel for eder skal være over alle jordens vildt-

levende dyr og alle himmelens fugle og i alt, hvad jorden vrimler med, og i alle havets fisk; i eders hånd er de givet! Alt, hvad der rører sig og lever, skal tjene eder til føde; ligesom de grønne urter giver jeg eder det alt sammen“ (Første Mosebog, 9: 1-3)

Aristoteles

Senere og uafhængigt heraf bliver lignende tanker formuleret og givet en filosofisk retfærdiggørelse af den græske filosof Aristoteles (384-322 f.Kr.). Den tanke, at verden er skabt af en personlig gud, er dog fremmed for klassisk græsk tankegang. For Aristoteles er mennesket et led i naturen, men det er det levende væsen, der står højest. Planter eksisterer for dyrenes skyld og dyrene for menneskenes. Således skriver Aristoteles:

Hvis naturen ikke gør noget ufuldstændigt eller uden formål, må konklusionen være, at naturen har skabt alle dyrene af hensyn til mennesket (Politikken, bog 1).

Ifølge Aristoteles er alt i naturen styret af formål. Men ethvert formål forudsætter noget, der et formål i sig selv. Og det eneste, som kan være et formål i sig selv, er fornuften; og da mennesket er i besiddelse af fornuft, rangerer det over dyrene. Den afgørende skillelinie mellem mennesker og dyr er derfor ifølge Aristoteles menneskets evne til at styre sig selv ved hjælp af bevidste idealer om, hvad der er værdt at stræbe efter. Dyrene handler derimod udelukkende ud fra instinkter.

Aristoteles opfatter naturen som et hierarki. Øverst er menneskene – eller rettere sagt de voksne, frie mænd, som udmærker sig ved at være i besiddelse af en fornuftsbeagvet sjæl. Slaver og kvinder besidder ikke i samme grad fornuft og rangerer derfor længere nede. Næste trin nede af rangstigen er dyrene; og endnu længere nede findes planterne. Medens dyret i det mindste er i besiddelse af sanser og dermed en sansende sjæl, så er plantens sjæl rent vegetativ. Længst nede i hierarkiet finder man de døde ting, som slet ingen sjæl har.

I højmiddelalderen sker der i kraft af den italienske filosof og teolog Thomas Aquinas (ca. 1225-1274) en sammensmeltning af kristendommen og Aristoteles' filosofi. Aquinas er dog opmærksom på, at der er visse steder i Bibelen, som i modsætning til det ovenfor citerede tilsyneladende byder os at være gode ved dyrene. Det problem løser han ved at sige, at det, der kommer til udtryk de pågældende steder i Bibelen, i virkeligheden er, at vi skal være gode ved dyrene på grund af hensynet til andre mennesker. For eksempel kan grusomhed mod dyr føre til grusomhed mod mennesker. Men så længe det ikke går ud over nogen mennesker, har vi ifølge Aquinas lov til at gøre, hvad vi vil, mod dyr.

Thomas Aquinas' filosofi indgår stadig som en del af det officielle grundlag for den katolske teologi, hvilket kan tænkes at være noget af forklaringen på, at dyreværnstanker den dag i dag spiller en langt mindre rolle i det sydlige Europa end i det nordlige.

Tanken om, at alt i naturen er bestemt af formål, som jo gennemsyrrer både Aristoteles' og Aquinas' filosofi, bliver der gjort op med i det syttende århundrede, hvor den nye naturvidenskabelige tænkemåde gradvist vinder frem. Inden for denne tænkemåde er der ikke plads til formål i naturen; naturen er som ét stort urværk, hvor alt lader sig forklare ud fra mekaniske årsager. Det betyder, at alt lige fra himmellegemernes bevægelser til menneskets nervesystem skal kunne forklares ud fra de samme matematiske naturlove. Man skulle tro, at tæppet dermed var trukket væk under den menneskecentrede etik.

Descartes

Men takket være den franske filosof, matematiker og naturvidenskabsmand René Descartes (1596-1650) kommer dyrene i første omgang rent faktisk til at stå endnu dårligere, end de havde gjort før.

For at forstå Descartes' syn på dyrene må man tage udgangspunkt i hans menneskeopfattelse: Når naturen reduceres til ét stort stykke mekanik, så er der noget ved menneskelivet, som synes at falde uden for. Det er vore tanker, følelser og oplevelser – kort sagt vores bevidsthed. Bevidstheden får Descartes plads til ved at opfatte mennesket som et dobbeltvæsen. Det består i bogstavelig forstand af to ting, en sjæl og et legeme – og de to ting er så forskellige, som de næsten kan være. Kroppen er en slags maskine, der indgår i naturens forløb af årsager og virkninger. Sjælen, som er sæde for bevidstheden, er derimod ikke placeret i rummet. Den er en ting uden udstrækning og lader sig derfor ikke beskrive og forklare ud fra naturvidenskabelige begreber. Vi kender den kun gennem vore egne oplevelser.

Dyrene er ifølge Descartes ren natur. De har ingen sjæl og dermed heller ingen bevidsthed. I virkeligheden er de at betragte som en slags maskiner – kødrobotter.

En sammenligning til noget så moderne som computere kan måske tjene til at klargøre Descartes' synspunkt: Man kan sagtens lave en computer, der ømmer sig, hvis der bliver trykket for hårdt på tasterne, og som skriger hjerteskræende, hvis man forsøger at slukke for den. Men det er selvfølgelig kun børn og andre uvidende sjæle, som vil lade sig narre heraf. Vi andre vil vide, at computeren ikke føler noget som helst, og at vi derfor ikke gør noget forkert, når vi trykker hårdt på tasterne eller slukker for maskinen.

Når mennesker har ondt af dyr, som ømmer sig eller skriger hjerteskræende, så er de set ud fra Descartes' synspunkt at sammenligne med dem, der har ondt af computeren. Begge dele er nemlig blot maskiner uden nogen som helst form for bevidsthed.

Sammenligningen med computeren kan også tjene til at gøre et andet aspekt af Descartes' opfattelse forståeligt. Umiddelbart virker det jo helt urimeligt at påstå, at dyr ikke har nogen bevidsthed, al den stund de klart er i stand til at orientere sig ved sansernes hjælp. Descartes' svar er, at evnen til i kraft af sansorganer at reagere på omgivelserne ikke forudsætter nogen form for bevidsthed. Det må man jo give Descartes ret i, da computerstyrede robotter, som f.eks. er udstyret med et videokamera, også kan reagere på omgivelserne, uden at vi af den grund vil tilskrive disse robotter bevidsthed.

Flere drog de praktiske konsekvenser af Descartes' synspunkt, således som det fremgår af følgende øjenvidneskildring fra det attende århundrede af, hvorledes videnskabsmænd, som var tilhængere af Descartes' filosofi, udførte forsøg på dyr:

Videnskabsmændene slog hunde uden at lade sig påvirke det fjerneste, og de lavede grin med dem, der havde ondt af dyrene, som om de følte smerte. De sagde, at dyrene var urværker; at de skrig, som de udsendte, når de blev slået, var støjen fra en lille fjeder, som var blevet rørt, men at der ikke i kroppen var nogen følelse. De sømmede de stakkels dyr op på plader ved deres fire poter for at underkaste dem vivisektion med det formål at se blodomløbet, hvilket var et stort diskussionsemne (Fontaine, Mémoires, citeret efter Rosenfield 1968: 54).

Descartes har, efter hvad vi ved, ikke selv givet sig af med sådanne dyreforsøg. Han er dog ikke i tvivl om, at hans opfattelse har etiske konsekvenser. Således skriver han i et

brev, at opfattelsen ikke er „grusom mod dyrene, men overbærende over for mennesker, idet den befrier dem fra mistanken om en forbrydelse, når de spiser dyr eller slår dem ihjel“ (brev til Henry More, 5. februar, 1649, citeret efter Singer & Regan 1989:19).

Aristoteles' og Descartes' filosofi betragtes almindeligvis som noget, der hører historien til. Men argumenterne for, at mennesker har en etisk særstilling i forhold til dyrene lever, som det vil fremgå, stadig videre – næsten som om intet var hændt.

Har mennesker etisk forrang frem for dyr?

Selv om de fleste i vores del af verden i dag mener, at det er forkert at påføre dyr unødigt lidelse, så er det stadig den almindelige opfattelse, at mennesker har etisk forrang frem for dyr. Det betyder, at det er etisk forsvarligt at påføre dyr lidelse, hvis bare det tjener til at afhjælpe menneskelig lidelse – således som det f.eks. er tilfældet med nogle dyreforsøg. Endvidere betyder det, at det er forsvarligt ikke at give dyr positiv livskvalitet, så længe dette tjener til at tilfredsstille menneskelige interesser. Denne holdning ligger f.eks. bag det gængse syn på landbrugsdyrenes vilkår, ifølge hvilken dyrene har krav på så store udfoldelsesmuligheder, at de ikke direkte lider, men heller ikke mere.

Når folk i dag skal retfærdiggøre, at mennesker bør have etisk forrang frem for dyrene, sker det oftest ved hjælp af en eller begge af følgende to begrundelser:

Mennesker indtager en særstilling i forhold til dyrene ved at være mere intelligente eller på anden måde at være i besiddelse af større evner.

Det er menneskets natur at jage dyr, at holde dem med henblik på slagting og på anden måde udnytte dem med menneskelige formål for øje.

Det ser ud, som om at der er tale om to selvstændige begrundelser; men i virkeligheden er der en nær sammenhæng mellem dem. Den fremgår, hvis man sammenligner med slaveri. Ser man ned gennem menneskehedens historie, synes det rimeligt at sige, at i samme forstand, som det er menneskets natur at udnytte dyr, så er det menneskets natur at holde slaver. Der findes selvfølgelig eksempler på samfund, hvor mennesker ikke holder slaver (f.eks. vort eget); men tilsvarende findes der eksempler på samfund, hvor mennesker ikke mener, at dyr etisk set kommer i anden række.

Når man mener at kunne bruge menneskets natur som begrundelse for det etisk forsvarlige i at udnytte dyr, men ikke som begrundelse for det etisk forsvarlige i slaveri, er det netop fordi man forudsætter, at der er en forskel mellem mennesker og dyr, som retfærdiggør en sådan udnyttelse, hvorimod der ikke er en sådan forskel mellem frie mennesker og slaver. Det betyder, at den sidste af de anførte begrundelser i virkeligheden forudsætter og hænger sammen med den første.

Den første begrundelse er nært beslægtet med Aristoteles' argumentation. Det antages, at mennesket står på toppen af et naturligt hierarki, og at det, som berettiger mennesket til denne plads, er en overlegenhed i intellektuelle evner. Problemet ved begrundelsen er bare, at det ikke er alle mennesker, som hermed bliver lukket ind i varmen.

Det er helt sikkert korrekt, at næsten alle mennesker er mere intelligente end alle andre dyr. Men der er undtagelser. Nogle senil-demente eller dybt åndssvage mennesker er mindre intelligente end de mest intelligente blandt dyrene. Hvis man derfor vil fasthol-

de intelligensen som den afgørende etiske skillelinie, må konklusionen være, at det kun er de intelligente mennesker, som har etisk forrang. De mennesker, som i væsentlig grad mangler intelligens, rangerer etisk set på linie med dyrene. Og det må være i orden f.eks. at bruge de pågældende mennesker til medicinske forsøg.

De fleste vil nok lige som jeg vende sig i rædsel mod tanken om at anvende åndssvage til lidelsesvoldende forsøg. Begrundelsen vil være, at lidelserne er lige forfærdelige, om man er intelligent eller ej. Samtidig har der i de senere årtier været en stærk kritik af institutioner, der opbevarer åndssvage mennesker uden at stimulere dem og forsøge at give dem positiv livskvalitet. Her er begrundelsen, at positiv livskvalitet er lige betydningsfuld for ens velvære, hvad enten man er intelligent eller ej.

Hvis man således afviser, at åndssvage mennesker skulle være etisk mindreværdige, så bliver man også nødt til at afvise, at intelligensen skulle være den afgørende, etisk relevante skillelinie mellem mennesker og dyr. Og uden at jeg her skal forsøge at gøre det, vil jeg hævde, at en tilsvarende argumentation kan gennemføres for alle de andre forsøg på at bruge en forskel i intellektuelle eller sjælelige evner som begrundelse for at give mennesket etisk forrang.

Den indvending, jeg har anført mod at bruge intelligensen som begrundelse for at give mennesker etisk forrang frem for dyrene, er specielt et problem for os i dag, da vi i modsætning til Aristoteles mener, at hvert eneste menneske har nogle umistelige rettigheder. Som nævnt mente Aristoteles ikke, at kvinder og slaver bør have samme rettigheder som andre mennesker. Og selv om vi ikke ved noget sikkert om det, er det rimeligt at antage, at han vil placere åndssvage mennesker relativt langt nede i det naturlige hierarki.

Derimod kan man ikke påstå, at alle mennesker uanset intelligens har en række umistelige moralske rettigheder, samtidig med at man hævder, at dyr på grund af deres begrænsede intelligens etisk set kommer i anden række. Hvis man vil fastholde, at mennesker har etisk forrang, uden samtidig at opgive tanken om lige menneskerettigheder, må det ske ved at pege på noget, som alle mennesker har til fælles, og som ingen dyr har del i.

På dette punkt i argumentationen vil nogle sikkert finde det naturligt at gribe tilbage til Descartes. Ifølge ham er der jo netop en sådan gennemført forskel mellem mennesker og dyr, nemlig at menneskene i modsætning til dyrene har bevidsthed. Og man må sige, at hvis det virkelig er rigtigt, at dyr ingen bevidsthed har, så er der tilsyneladende heller ingen grund til at tage hensyn til dyrene.

Når vi normalt mener at skulle tage hensyn til dyrene, er det nemlig fordi vore handlinger ser ud til at have konsekvenser for dyrenes velfærd, dvs. for om dyrene har det godt eller skidt. Men da det at have det godt eller skidt er knyttet sammen med bestemte oplevelser, f.eks. oplevelser af behag, smerte eller sult, og da oplevelser forudsætter bevidsthed, kan der slet ikke være velfærd uden bevidsthed. Har et dyr ingen bevidsthed, er der ikke mere grund til at tage hensyn til det, end der er grund til at tage hensyn til en død ting som f.eks. en sten eller en cykel.

Spørgsmålet er så, om Descartes virkelig har ret i, at dyrene ingen bevidsthed har og derfor etisk set rangerer på linie med planter og døde ting. Umiddelbart strider det mod vores sunde fornuft at påstå, at dyr ingen bevidsthed skulle have. Ethvert menneske, som til daglig omgås dyr, kan jo berette en masse om, hvad dyrene oplever, tænker og føler.

Men Descartes ville kunne svare, at vores almindelige opfattelse af dyrene bygger på, at vi læser ting ind i deres adfærd, som der strengt taget ikke er noget belæg for. Det er i hvert fald uden tvivl rigtigt, at vores umiddelbare måde at opleve dyr på i høj grad er præ-

get af, at vi tillægger dem tanker, følelser og oplevelser, som om de var mennesker. Vi kender alle beretningerne om den kloge ugle, den snedige ræv og det stædige æsel – og måske er alt det, som vi normalt siger om dyrs bevidsthedsliv, i virkeligheden af samme skuffe.

Samtidig har videnskaben efter Descartes udviklet metoder til at beskrive og forklare dyrs adfærd uden at tillægge dem bevidsthed: Det gælder f.eks. inden for den moderne dyrepryskologi, der blev grundlagt af russeren I. P. Pavlov (1849-1936). Her forklarer man dyrenes adfærd som reaktioner udløst af stimuli i omgivelserne. Og indlæring forklares som betingede reflekser styret af nogle relativt simple lovmæssigheder. Når man f.eks. kan få en hund til at savle ved lyden af en klokke, er det ikke fordi klokken får hunden til at tænke på mad, men fordi man gentagne gange har ringet med klokken, samtidig med at der blev uddelt mad, og dermed har knyttet en forbindelse mellem den ene stimulus (maden) og den anden (klokken).

Inden for neurologi og fysiologi har man endvidere i de seneste årtier gjort store fremskridt med hensyn til at forstå de mekanismer, som ligger til grund for den iagttagelige adfærd. Heller ikke her behøver man tilsyneladende at påberåbe sig oplevelser eller andre bevidsthedstilstande for at forklare dyrenes adfærd. Tværtimod vil sådanne tilstande udgøre et fremmedlegeme, som ødelægger sammenhængen i de videnskabelige forklaringer, der ellers udelukkende betjener sig af begreber hentet fra fysik og kemi.

På det aller sidste er forskerne begyndt at beskrive dyrenes adfærd ved hjælp af computermodeller, hvor dyrets færdigheder opfattes i analogi med et computerprogram. Heller ikke her synes der at være nogen grund til at tale om bevidsthedstilstande. Hvis dyrets adfærd virkelig kan forklares udtømmende som produktet af et slags computerprogram, er der lige så lidt grund til at tillægge dyret bevidsthed, som der er til at gøre det for computerens vedkommende.

På baggrund af den moderne dyreforskning er der altså tilsyneladende et vist grundlag for at tilslutte sig Descartes' påstand om, at dyr ingen bevidsthed har. Og rent faktisk har det været en udbredt opfattelse blandt moderne dyreforskere, at det er udtryk for en slags overtro at tillægge dyrene bevidsthed. Selv blandt forskere, som er stærkt engageret i dyrs velfærd, kan man møde det synspunkt, at strengt taget er der jo ikke noget videnskabeligt belæg for at sige, at dyr kan opleve eller føle noget.

På trods af alle disse tilsyneladende gode videnskabelige grunde, mener jeg dog alligevel, at det er muligt at forsvare påstanden om, at dyr har bevidsthed. For det første må det jo understreges, at det inden for de nævnte videnskabsgrene langt fra er lykkedes at give en fyldestgørende og udtømmende forklaring på dyrs adfærd. Og inden for dyrepryskologien er der stadig flere forskere, som når frem til, at det er nødvendigt at tilskrive dyr bevidsthed for at kunne forklare deres adfærd.

For det andet, vil den selv samme videnskabelige argumentation også tale imod at tilskrive bevidsthed til mennesker. De nævnte videnskabelige forklaringsmodeller er jo lige så meget rettet mod mennesker, som de er rettet mod dyr. For den moderne neurolog er der ikke den store forskel mellem at studere nervesystemet hos mennesket og hos f.eks. en gris.

Hvis jeg går strengt videnskabeligt til værks, så er der lige så meget eller lige så lidt grund til at tilskrive bevidsthed til et menneske, som der f.eks. er til at gøre det til en hund eller en kat. Godt nok kan mennesket tale. Men tale er også bare en form for adfærd, som ifølge den videnskabelige tankegang lader sig forklare uden at tilskrive bevidsthed til den talende.

Hvis tankegangen tages alvorligt er det eneste væsen, som jeg har grundlag for at tilskrive bevidsthed mig selv. Hvis jeg omvendt stadig insisterer på at sige, at andre mennesker har bevidsthed, så må jeg også sige det om dyr, med mindre jeg kan pege på en forskel mellem mennesker og dyr, som kan danne grundlag for at sige, at mennesker i modsætning til dyr har bevidsthed.

Men umiddelbart synes de store ligheder fysiologisk og adfærdsmæssigt mellem mennesker og de højere dyrearter snarere at tale for, at hvis mennesker har bevidsthed, så har dyrene det også.

Dette bliver understreget af, at den moderne udviklingslære jo ser mennesket som det sidste led i en udviklingskæde. Hvis vi mennesker blot er det sidste led i et udviklingsforløb, hvorfor så antage, at bevidstheden først opstår med fremkomsten af mennesket? Da nervesystemerne hos andre højerestående dyr besidder egenskaber svarende til dem, som vi ved danner grundlaget for den menneskelige bevidsthed, forekommer det tværtimod rimeligt at sige, at dyrene også har bevidsthed.

Descartes kunne af gode grunde ikke tage stilling til udviklingslæren, der fik sin moderne formulering hos Charles Darwin (1809-1882) et par hundrede år efter hans død, men han overvejer den mulighed, at ligheder mellem mennesker og dyr kunne tjene som begrundelse for også at tilskrive bevidsthed til dyr:

... da dyrs kropslige sanseorganer ikke er meget forskellige fra vores, kunne man gætte på, at der til disse organer knytter sig nogle tanker svarende til dem, vi erfarer i vores eget tilfælde – blot af en meget mindre fuldkommen art. Hertil kan jeg ikke svare andet end, at hvis de tænkte og oplevede på samme måde som vi gør, så ville de lige som os have en udødelig sjæl. Dette er usandsynligt – for der er ikke nogen grund til at formode noget sådant vedrørende nogle dyr uden at formode det om alle dyr, og mange af dem såsom østers og svampe er for ufuldkomne, til at dette kan være troværdigt. (brev til markisen af Newcastle, 23/11 1646, citeret efter Singer & Regan, 1989: 17).

Descartes' argument bygger på den antagelse, at de laverestående dyr ikke kan have en bevidsthed (han taler om en udødelig sjæl; men hvis hans argumentation skal indpasses i en moderne diskussion, er det mere passende at tale om en bevidsthed). Endvidere siger han, at lige meget hvor man drager grænsen mellem de dyr, som har bevidsthed, og de, som ikke har, så vil den være vilkårlig. Jeg tror, han har ret i begge ting; men jeg kan ikke se, hvordan han på den baggrund vil slutte, at det skulle være mest rimeligt at drage grænsen mellem mennesker og dyr.

En langt mere rimelig konklusion at drage er, at også de højerestående dyr, som ligner os på de nævnte punkter, har bevidsthed, samt at der et eller andet sted nede i rækken af dyrearter må trækkes en grænse mellem de dyr, der har bevidsthed, og de, der ikke har. Hvor præcis grænsen skal trækkes må selvfølgelig komme an på en videnskabelig undersøgelse af dyrenes nervesystemer m.m. (Det er selvfølgelig ikke nogen nem opgave, bl.a. fordi der ikke synes at være en skarp grænse, samtidig med at vores begreb om hvad bevidsthed er, synes at forde en skarp grænse – enten er der tilsyneladende bevidsthed eller også er der det ikke.)

Det lykkes altså ikke for Descartes at pege på noget, som alle mennesker har til fælles, og som ingen dyr har del i. Hvis jeg antager, at andre mennesker har en bevidsthed, er jeg nødt til at acceptere, at en del dyr også har det, og at de dermed kan have oplevelser af de forskellige slags, som vi forbinder med velfærd.

Hermed mener jeg at have undermineret de inden for vores kultur to mest indflydelsesrige forsøg på at argumentere for, at mennesker har etisk forrang frem for dyr – såvel det der inspireret af Aristoteles siger, at mennesker har forrang, fordi de er mere intelligente, som det, der inspireret af Descartes siger, at mennesker er noget særligt, fordi de som de eneste har bevidsthed. Både mennesker og højerestående dyr har bevidsthed, og begge har derfor muligheden for at have det mere eller mindre godt.

Hvis man mener, at alle mennesker har moralsk krav på at have det så godt som muligt, uafhængigt af intelligens og andre evner, så er der hermed også givet en grund til at hævde et tilsvarende moralsk krav på dyrenes vegne. Spørgsmålet er så, hvordan dette krav skal udmøntes i praksis. Jeg vil forsøge at besvare spørgsmålet med udgangspunkt i et konkret eksempel, nemlig moderne husdyrproduktion.

II. Etisk forsvarlig husdyrproduktion

Ordet „husdyrproduktion“ peger på en etisk konflikt – nemlig mellem hensynet til dyrene og hensynet til produktionen. Denne konflikt er af forskellige grunde blevet meget tydelig i de senere årtier. For det første er der sket meget store og hurtige ændringer i produktionssystemerne, og disse ændringer er med til at skærpe opmærksomheden på problemerne – vi når ikke at vænne os til, at sådan holder man nu engang dyr. Endvidere er det kendetegnende for de fleste moderne produktionssystemer, at dyrene får mindre plads og færre adspredelser, end de tidligere har haft – tænk f.eks. på burhøns, fikserede søer og køer, som aldrig kommer på græs.

For at tage stilling til moderne husdyrproduktion er det ikke nok at sige, at dyr har krav på moralsk hensyn. Det er alle parter i debatten tilsyneladende enige om. Spørgsmålet er snarere, hvilken vægt vi bør tillægge husdyrenes behov og interesser i forhold til menneskers. Svaret på dette spørgsmål må bl.a. afhænge af, hvilke behov og interesser der er tale om.

I de mest ekstreme tilfælde har man dyr, som udsættes for intense lidelser på grund af menneskers uvidenhed, tankeløshed eller grådighed. Der kan være tale om dyr, der bliver alvorligt syge, fordi en velmenende hobbylandmand giver dem det forkerte foder. Der kan være tale om bundne køer, der står og tørster, fordi landmanden ikke har kontrolleret, at alle drikkeventiler fungerer. Der kan være tale om dyr, som bliver sendt på slagteri med brækkede ben eller andre alvorlige kvæstelser. Og der kan være tale om alvorligt syge dyr, som hverken bliver behandlet eller aflivet, men blot får lov at stå, indtil de bukker under.

Det er ikke svært at blive enige om, at sådanne former for dyrplageri er etisk helt uforsvarlige, og at det er rimeligt, at samfundet i kraft af bl.a. dyreværnslovgivning sætter ind over for dem. De fleste eksempler på egentlig dyrplageri skyldes dog ikke ondskab eller grådighed, men enten uvidenhed eller personlige tragedier. Her har omgivelserne også ofte et stort medansvar. Man vil ikke blande sig eller blandes ind i noget og afholder sig derfor fra at benytte muligheden for i tide at gribe ind.

En stor og væsentlig del af den etiske diskussion i forbindelse med husdyrproduktionen drejer sig dog ikke om egentlig dyrplageri. Den drejer sig derimod om såkaldte intensive produktionssystemer. Her er der i det store og hele tale om professionelle producenter, der inden for de givne rammer gør, hvad de kan for at sikre dyrenes velfærd.

Spørgsmålet er, om rammerne i tilstrækkelig grad tilgodeser dyrenes behov, eller om dyrenes livskvalitet bliver tilsidesat i en grad, som er etisk uforvarselig.

For at tage stilling til dette spørgsmål er det rimeligt indledningsvis at gøre opmærksom på, at der foruden dyrene og producenterne også er en tredje part i denne sag, nemlig forbrugerne. Forbrugerne påvirker rammerne for husdyrproduktionen på to måder. For det første gennem deres forbrugsvalg. Når f.eks. en meget stor gruppe forbrugere konsekvent går efter de billigste fødevarer, så er de med til at fremme udviklingen af intensive produktionssystemer. For det andet har forbrugerne i kraft af deres stemmeafgivning mulighed for at påvirke de politiske beslutninger, der bliver taget med hensyn til rammerne for husdyrproduktionen, f.eks. med hensyn til mindstekrav til staldindretning.

Der er altså tre „parter“, hvis interesser skal afvejes i forhold til hinanden. Det er for det første husdyrene, som har interesse i at leve i nogle produktionssystemer, der tilgodeser deres livskvalitet. For det andet er det producenterne, som har interesse i en lønsom produktion, et godt arbejdsmiljø og sidst men ikke mindst i „at have det godt med sig selv“ i deres arbejde. Endelig er der forbrugerne, som for størstedelens vedkommende i deres adfærd viser en klar interesse i at kunne købe fødevarer så billigt som muligt. Et mindretal af dem viser også interesse for at kunne købe kvalitetsvarer, produceret under anstændige forhold.

De etiske problemer opstår, fordi landmandens interesse i indtjening og forbrugernes interesse i at kunne købe billige fødevarer kommer i konflikt med hensynet til dyrenes livskvalitet. Et oplagt eksempel på dette er ægproduktion. Der findes ikke noget godt alternativt system, som prismæssigt kan konkurrere med systemet, hvor hønsene sidder i bure. Også inden for kvæg- og svinebrug kan der opstå lignende konflikter mellem økonomi og dyrevelfærd. Spørgsmålet er så, hvad der ud fra en etisk betragtning tæller mest.

Stilles dyrevelfærd over for forbrugernes interesse i at kunne købe billige fødevarer, kan der gives gode grunde til, at dyrevelfærden bør have første prioritet: Med dyrevelfærd menes der i denne sammenhæng væsentlige forbedringer af dyrenes livskvalitet. Sådanne forbedringer kan bestå i, at dyrene undgår plagsomme produktionsbetingede sygdomme, at de undgår kedsomhed og andet ubehag, og at de får større mulighed for at udfolde adfærd, som må formodes at være forbundet med positiv livskvalitet. Derimod er der ikke noget, som tyder på, at livskvalitet hos hovedparten af forbrugerne vil blive påvirket nævneværdigt, selv om priserne på animalske produkter skulle stige f.eks. 20%. I de seneste årtier er fødevarer blevet en stadig mindre post på budgettet i de rige lande. Således brugte gennemsnitsdanskere i 50'erne over 30% af sin disponible indkomst på fødevarer; hvorimod det i dag er under 15% af indkomsten, som anvendes til mad. I samme periode er forarbejdningsgraden af de fødevarer, vi køber, steget meget, så det i realiteten er en forholdsvis endnu mindre del af vores indkomst, vi bruger til at betale landmanden for hans råvarer.

På den baggrund er der ikke noget, som tyder på, at mennesker i vores del af verden vil lide nogen væsentlig nød, selv om fødevarerne skulle blive noget dyrere. Endelig kan man anføre, at hvis gennemsnitsdanskere spiste og drak lidt mindre, så ville sundheden og livskvaliteten formodentlig gå væsentligt i vejret. Ud fra en etisk betragtning må konklusionen derfor være, at hensynet til dyrenes velfærd bør have første prioritet i forhold til forbrugernes ønske om at kunne købe billige fødevarer.

Husdyrproducenterne er på mange måder næsten lige så trængte som deres dyr. De er nødt til løbende at øge deres produktivitet for ikke at gå ned med flaget økonomisk

(jf. Ingemann 1992). Samtidig betyder de almindelige ændringer i familiestrukturen med udearbejdende kvinder og mandens deltagelse i det huslige arbejde, at behovet for tid til børnepasning og andre huslige opgaver vokser. Derfor er der også et pres i retning af at gå over til produktionssystemer, som er mindre arbejdskrævende.

Det er altså forbrugerne, som bør betale, for at husdyrene kan få bedre forhold. Spørgsmålet er så bare, hvordan man i praksis bedst virkeliggør den etiske målsætning om at forbedre husdyrenes forhold.

Det første led heri må være at angive en målestok for, hvad der skal til, for at husdyrene har det godt nok.

Mål for husdyrenes velfærd

Mødet med den moderne intensive husdyrproduktion vækker ofte ubehag hos udenforstående. Det er f.eks. de færreste, som føler sig godt til mode ved synet af 40.000 slagtekyllinger stuvet sammen 25 dyr per m². Det er heller ikke mange, som har det godt ved synet af søer, der står på rad og række fikseret i bindsel eller boks uden mulighed for at gøre andet end at lægge sig ned eller rejse sig op.

Fjerkræ- og svineproducenter vil dog protestere kraftigt imod, at man dømmer deres gerninger alene på grundlag af følelsesmæssige reaktioner hos mennesker uden nærværdig indsigt i husdyrproduktion. De vil samtidig med en vis ret kunne påpege, at vore umiddelbare reaktioner ikke altid udgør et pålideligt mål for, hvor godt eller skidt dyrene har det. F.eks. er der hvert efterår en del mennesker, som ringer til politiet og klager over landmænd, der angiveligt mishandler deres køer ved at lade dem stå ude i kulden. Nogle af dem, der ringer, sidder formodentlig varmt og godt i deres biler og føler, at de ville have det meget skidt med at stå ude i det kolde vejr. Problemet er bare, at køer ikke har de samme tærskler for varme og kulde, som mennesker har. Hvis ellers ikke det regner eller blæser meget, foretrækker køer at opholde sig et køligt sted frem for et varmt.

For at kunne tage stilling til, hvor godt eller skidt husdyrene har det, kan vi, som eksemplet viser, ikke nøjes med at se på, hvordan vi selv ville have det i dyrenes sted. Vi må tage højde for, at dyrene kan have nogle andre behov end os. Her er det så, at forskerne kommer ind i billedet. På grundlag af adfærdsforskning, dyrefysiologi og veterinærmedicin har der udviklet sig en ny forskningsgren – velfærdsforskning. Målet med denne forskning er ved hjælp af naturvidenskabelige metoder at angive objektive mål for, hvor godt eller skidt dyrene har det under forskellige forhold. (Se anonym 1992; anonym 1993; Simonsen 1988. En oversigt over dansk forskning på området findes i anonym 1995.)

For at komme i gang med at måle, hvor godt eller skidt husdyrene har det, må forskeren dog først definere, hvad der menes med velfærd. Det indebærer en forklaring på, hvad det vil sige, at dyr har det mere eller mindre godt. At have det godt er vel per definition noget værdifuldt. Definitionen vil derfor udtrykke, hvad der set fra dyrenes synsvinkel er værd at stræbe efter. Eller med andre ord, hvad vi bør stræbe efter, hvis vi ønsker at sikre husdyrenes velfærd.

En sådan definition kan man selvfølgelig ikke begrunde med gængse videnskabelige metoder. Sådanne metoder kan tjene til at beskrive, hvordan virkeligheder er; men de kan ikke bruges til at fastlægge, hvad vi bør stræbe efter – det må ske ved hjælp af etiske overvejelser.

Inden man kan komme i gang med at måle dyrs velfærd, må man altså ud fra mere eller mindre bevidste etiske overvejelser afklare, hvad det vil sige, at dyr har det godt eller skidt. Først derefter kan man ved hjælp af videnskabelige metoder forsøge at måle, under hvilke forhold dyrene har det godt eller skidt.

En afklaring af hvad velfærd er, må efter min opfattelse betjene sig af begreber som henviser til dyrets oplevelser – ellers vil definitionen ganske enkelt ikke indfange det, som er på spil, når der spørges, om husdyrene i tilstrækkelig grad får tilgodeset deres velfærd. At et dyr oplever velfærd vil sige, at det subjektivt set har det så godt som muligt. Det har mange af de positive og behagelige oplevelser og undgår så vidt muligt oplevelser af smerte, frustration og andet ubehag.

Lidt mere teknisk og præcist kan man definere velfærden på følgende måde: Et individs velfærd på et givet tidspunkt svarer til graden af overensstemmelse mellem dets motivation (hvad det ønsker, stræber efter eller håber på), og hvordan det oplever situationen – jo større overensstemmelse jo mere trivsel.

Denne definition af velfærd kan ikke direkte oversættes til videnskabelige metoder til måling af velfærd – da man ikke direkte kan måle forekomsten af oplevelser. For at anvende definitionen i forbindelse med måling af velfærd må man gøre sig nogle antagelser om sammenhængen mellem forekomsten af oplevelser og objektivt målbare egenskaber hos individet.

En rimelig antagelse, som kan tjene til at bygge bro mellem dyrets subjektive oplevelser og objektivt målbare parametre er følgende: Oplevelser af disharmoni hos dyret afspejler en manglende fysiologisk balance i dyrets organisme, som dyret bl.a. gennem en hensigtsmæssig adfærd vil forsøge at rette op på. F.eks. vil en oplevelse af sult hos dyret have sit objektive korrelat i en tom mavesæk, lavt blodsukker etc.; og denne ubalance vil dyret forsøge at rette op på gennem at søge føde og/eller æde. I det omfang dyret har mulighed for at rette op på en ubehagelig situation, vil der dog ikke være tale om noget egentligt velfærdsproblem. Tværtimod vil kortvarige, ubehagelige oplevelser – f.eks. af sult – sædvanligvis blive kompenseret af den behagelige oplevelse, der må formodes at være forbundet med opfyldelsen af det relevante behov, f.eks. at æde.

Nedsat velfærd udgør kun et problem, når der er tale om længerevarende og stærkt ubehagelige oplevelser hos dyret. Sådanne oplevelser vil normalt hænge sammen med en fysiologisk ubalance, som dyret ikke gennem sin adfærd er i stand til at rette op på, og som derfor vil give sig udtryk i sygdom, forringet produktion eller reproduktion, unormal adfærd, samt adfærdsmæssige og fysiologiske stress-reaktioner.

De sidstnævnte fænomener vil derfor i praksis kunne fungere som rimeligt pålidelige indikatorer for forekomsten af længerevarende, stærkt ubehagelige oplevelser hos dyret.

Der er stadig blandt velfærdsforskere stor diskussion vedrørende de enkelte målemetoder og deres indbyrdes sammenhæng; men der er dog bred enighed om, at et pålideligt mål for husdyrs velfærd må inddrage flere forskellige typer af registreringer omfattende adfærd, sundhed og fysiologi. Selv om forskerne får udviklet metoder, som kan tjene til at give et pålideligt indtryk af, hvordan husdyrene oplever de forhold, vi byder dem, så vil alle problemer dog ikke være løst. Der vil således stadig knytte sig store problemer til at give et samlet mål for, hvor godt eller skidt dyrene har det. Disse problemer kan illustreres ved hjælp af et par eksempler.

I forbindelse med diskussionen af intensiv svineproduktion har der været fokuseret meget på søernes forhold. Der har været stor interesse for at udvikle alternative systemer,

hvor søerne, i modsætning til hvad der nu er normen, kan opstaldes løse i grupper. En naturlig opgave for velfærdsforskningen er at sammenligne velfærden i de to typer af systemer.

Et væsentligt problem er selvfølgelig, at pasning og håndtering af dyrene kan spille en stor rolle, og at der derfor er store individuelle forskelle mellem, hvordan dyrene reagerer i forskellige besætninger, hvor der anvendes det samme produktionssystem. Så selv om forskerne giver en korrekt beskrivelse af, hvordan dyrene har det i et bestemt staldsystem med en bestemt form for pasning, så kan resultaterne ikke uden videre overføres til situationer, hvor pasningen er en anden. Det betyder, at det er meget svært at sige noget generelt om velfærden i et givet staldsystem.

Selv hvis dette første problem bliver løst, rejser der sig dog et andet og mere principielt problem. Det er, at de forskellige systemer til opstaldning af søer vil give anledning til hver deres karakteristiske ulemper og fordele for dyrene, og at det synes svært på et videnskabeligt grundlag at afveje de forskellige typer af ulemper og fordele i forhold til hinanden.

Typisk gælder det om systemerne, hvor søerne er fikseret, at dyrene viser tegn på dårlig kondition og ubehag i forbindelse med manglende mulighed for motion. Endvidere vil de vise tegn på at være belastede på grund af manglende mulighed for at udfolde naturlig adfærd som f.eks. at kunne rode. Derimod har systemerne fordele for dyrene i form af at sikre en tilstrækkelig og ensartet fodring, effektiv sundhedsovervågning og sikkerhed mod angreb fra artsfæller.

De løse systemer giver søerne større muligheder for at rode og udføre anden naturlig adfærd, dyrene får mulighed for at røre sig og for at have kontakt til flokfæller. Den sociale kontakt på meget begrænset plads kan dog samtidig ofte føre til problemer med aggression og dominans, som dels kan give sig udtryk i vulvabid og andre fysiske skader, dels kan medføre, at svage individer bliver underkuet. Endelig kan det være sværere at sikre en ensartet fodring og en effektiv sundhedsovervågning i de løse systemer.

For at sammenligne velfærden i de to systemer er det nødvendigt at kunne afveje og rangordne de forskellige fordele og ulemper. For eksempel skal man kunne sige, hvad der er værst: at mangle udfoldelsesmuligheder, men til gengæld være fri fra aggression og mobning; eller at have gode udfoldelsesmuligheder, men til gengæld leve med en vis grad af aggression og mobning fra ens artsfæller.

Personligt er jeg ikke i tvivl om, hvordan disse ting skal rangordnes. Bortset fra når det drejer sig om meget svage individer, mener jeg, det må være værd at tage de tæsk, der følger med, til gengæld for en større frihed og et rigere socialt liv i de løse systemer. Dette er dog en etisk overbevisning og ikke noget, som kan begrundes ud fra naturvidenskabelige metoder.

Den samme vigtige pointe kan illustreres ud fra et andet eksempel: afhorning af kalve. Der er ingen tvivl om, at det er meget ubehageligt for kalvene at få fjernet hornanlægget ved hjælp af et glødende brændejern, også selv om der er foretaget lokalbedøvelse. Men hvis ikke kalvene bliver afhornet, og de senere skal opstaldes i løsdrift, så vil der blive et væsentligt øget niveau af langvarig social stress, og endvidere må der forventes at forekomme egentlige stangeskader.

For at sammenligne de velfærdsmæssige konsekvenser af henholdsvis at afhorne eller undlade afhorning, er det derfor nødvendigt at afveje kortvarigt, men intenst ubehag og smerte, i forhold til en meget langvarig, men formodentlig mindre intens oplevelse af stress kombineret med risikoen for fysiske skader. En sådan afvejning kan ikke foretages

på et rent naturvidenskabeligt grundlag, men må bygge på overvejelser af etisk eller anden værdimæssig karakter. Personligt er jeg ikke i tvivl om, at afhorningen er at foretrække. En tilsvarende overvejelse lægger vi normalt også til grund i menneskelige forhold, f.eks. i forbindelse med tandlægebesøg. At blive boret i tænderne kan være en intenst ubehagelig oplevelse; men denne oplevelse må anses for det mindste onde i forhold til det langvarige ubehag, som dårlige tænder kan give anledning til.

Det er ikke mit ærinde at nedvurdere naturvidenskabelige forskningsmetoder. Tværtimod er jeg af den overbevisning, at den naturvidenskabeligt baserede velfærdsforskning udgør en helt nødvendig del af vurderingsgrundlaget i forbindelse med etisk stillingtagen til moderne husdyrproduktion. Uden velfærdsforskning er der en meget reel fare for, at det bliver vores egne følelser snarere end dyrenes behov, som kommer i højsædet.

Derimod hævder jeg, at vurderingen af husdyrenes velfærd ikke kun kan basere sig på naturvidenskabelige metoder. Både i forbindelse med definitionen af velfærd, og når de forskellige positive og negative aspekter af dyrenes velfærd skal afvejes, indgår der overvejelser af etisk karakter.

De anførte metoder til vurdering af husdyrenes velfærd kan ikke stå alene. Der skal også formuleres praktiske anvisninger på, hvad der i forbindelse med husdyrproduktion er acceptabelt, og hvad der ikke er det.

Formulering af etiske grænser

I dag er etiske grænser for hold af husdyr på den politiske dagsorden i en række lande først og fremmest i det nordvestlige Europa. Dette skyldes, at der i en årrække har været fremført kritik fra enkeltpersoner og dyrebeskyttelsesforeninger, og at denne kritik har opnået en vis folkelig opbakning.

Typisk reagerer regeringerne i de pågældende lande med at nedsætte råd og kommissioner. Det skete første gang i Storbritannien, hvor regeringen midt i 60'erne på baggrund af en kritisk debatbog (Harrison 1964) nedsatte den såkaldte Brambell komité til at vurdere husdyrenes forhold. I Danmark har der været nedsat to tilsvarende offentlige udvalg, som afgav betænkninger (Anonym 1979; Anonym 1988).

Endvidere nedsættes permanente råd, der har som opgave at følge udviklingen inden for husdyrbruget og fremkomme med forslag til, hvorledes politikerne kan regulere området. Inden for Europa findes der for øjeblikket sådanne råd i Belgien, Frankrig, Holland, Norge, Storbritannien, Tyskland og Danmark.¹

Det danske Dyreetiske Råd er nedsat i henhold til dyreværnsloven, som trådte i kraft 1. september 1991. Rådet erstattede Det Etiske Råd vedrørende Husdyr, som havde fungeret siden 1986. Rådet udpeges af justitsministeren. Det består af 11 medlemmer, hvoraf to er udpeget efter indstilling fra dyreværnsorganisationer, to efter indstilling fra landbrugets organisationer, og én efter indstilling fra Forbrugerrådet. De resterende seks medlemmer udpeges direkte af justitsministeren (for en nærmere redegørelse for den danske dyreværnslovgivning, se Paulsen 1994).

Det Dyreetiske Råd har til opgave ud fra en etisk vurdering at følge udviklingen inden for dyreværn. Rådet vælger selv sine arbejdsopgaver, dog skal det besvare spørgsmål, som stilles af justitsministeren. Endvidere er der i henhold til dyreværnsloven nedsat et såkaldt dyreværnsråd. Medens Det Dyreetiske Råd tager sig af de overordnede problem-

stillinger og kommunikerer med offentligheden, tager Dyreværnsrådet sig især af mere tekniske problemstillinger og kommunikerer udelukkende med Justitsministeriet.

Det Dyreetiske Råd har afgivet to større udtalelser med relation til husdyrproduktion. Det er Udtalelse vedrørende svineproduktion (1993), Udtalelse vedrørende slagtefjerkræ (1995), Udtalelse om økologisk husdyrproduktion (1995) og Udtalelse om bioteknologi i forbindelse med dyr (1996).² Alle udtalelser fra Rådet har indtil nu været enstemmige.

Hovedkonklusionen i udtalelsen om svineproduktion er, at det er etisk betænkeligt, at man i moderne intensive produktionssystemer holder svin under forhold, hvor dyrene har meget ringe bevægelsesfrihed og få muligheder for at få opfyldt en række væsentlige behov. Det gælder f.eks. behovet for grovfoder og behovet for at undersøge og rode. Derfor bør der udvikles og indføres alternativer til de meget restriktive og stimulusfattige produktionssystemer herunder de gængse systemer med fikserede drægtige søer og systemer med slagtesvin på fuldspaltegulve.

I udtalelsen om slagtefjerkræ blev det konkluderet, at den ekstreme effektivisering, som siden 2. verdenskrig har fundet sted inden for produktionen af slagtekyllinger, er foregået på en måde, hvor der ikke – eller kun i begrænset omfang – har været fokuseret på dyrenes velfærd. Moderne produktion af slagtefjerkræ sker på måder, som i forskellig grad tilsidesætter dyrenes behov og medfører smerte, angst, frustration og anden lidelse.

Udtalelsen om økologisk husdyrproduktion gennemgår de eksisterende regler for økologisk produktion af mælk, æg og kød. Konklusionen er, at reglerne ikke i tilstrækkelig grad sikrer dyrenes velfærd. Dette gælder specielt de æglæggende høner.

Endelig formuleres der i udtalelsen om bioteknologi en principiel stillingtagen til, hvor langt vi etisk set kan tillade os at gå med hensyn til ad teknologisk vej at gribe ind i dyrenes biologiske funktioner. Bioteknologi vil inden for husdyrbruget hovedsageligt blive anvendt til at få dyrene til at yde noget mere. Men denne brug af teknologien kan få negative følger for dyrenes velfærd; og derfor forsvarer Rådet en meget restriktiv holdning over for brug af hormoner, gensplejsning og anden bioteknologi på landbrugets produktionsdyr.

Udtalelserne kommer med en længere række konkrete forslag til måder, hvorpå dyrenes forhold på både kort og lang sigt kan blive forbedret.

Generelt er udtalelserne blevet positivt modtaget både fra producenternes side og fra dyrebeskyttelsen. Men selv en bred velvilje skaber ikke i sig selv ændringer. Derfor er det nødvendigt at diskutere, hvorledes de etiske retningslinier skal føres ud i livet.

Hvorledes føres etikken ud i livet?

Der er to væsentlige forudsætninger, som skal være opfyldt, for at husdyrene kan opnå bedre forhold: 1) Der skal være alternative produktionssystemer, som reelt forbedrer dyrenes forhold. 2) Der skal være et økonomisk grundlag for den alternative produktion.

En første og afgørende forudsætning for at forbedre dyrenes forhold er, at der udvikles ordentlige alternative produktionssystemer. Der er et væsentligt skridt fra at have erkendt svagheder ved de eksisterende produktionssystemer til at have udviklet nogle nye og bedre.

Som eksempel kan nævnes frilandsgrisen, der er et samlet koncept for en alternativ svineproduktion, hvis produkter markedsføres af et privat produktionsselskab. Ideen

støttes af Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Danmark, som har givet produktionssystemet sit blå stempel. En bærende idé i systemet er, at dyrene i alle faser af produktionen skal have adgang til udearealer og til strøelse. Soholdet og smågriseproduktionen foregår efter den kendte frilands-model og fungerer dyreværnsmæssigt tilfredsstillende.

Derimod har der været problemer med slagtesvineproduktionen. Slagtesvine går på faste udearealer enten med beton-bund eller på jord med en nedgravet membran. Disse systemer fungerer desværre ikke godt i praksis. Der er problemer med at forhindre, at udearealerne udvikler sig til et stort ælte, hvilket både direkte (kombinationen af kulde og fugt) og indirekte (øget smittepres) kan give problemer for dyrene. Samtidig har der været problemer med dårlig foderudnyttelse og lav kødprocent, som har medført økonomiske vanskeligheder for producenterne. For at løse problemerne er man begyndt at overdække udearealerne til slagtesvine, hvilket i realiteten betyder, at man har opgivet at producere slagtesvin udendørs.

Eksemplet viser, at der er et pænt stykke vej fra de gode intentioner til reelle forbedringer for dyrene. Hvis man ikke erkender dette, og forsøger at springe den lange forsknings- og udviklingsfase over, som skal til ved alle nye systemer (også de intensive), så kan de idealistiske producenter let gå hen og blive sorteper samtidig med at resten af erhvervet går i forsvarsposition over for de nye ideer.

En vigtig forudsætning for at sikre dyrenes velfærd er altså, at der er udviklet gode alternative produktionssystemer. Men alternativerne vil selvfølgelig kun vinde udbredelse, hvis produktionsøkonomien er i orden.

Mere dyrevenlige produktionssystemer vil ikke nødvendigvis fordyre produktionen. Således dokumenteres det i en nyligt udkommen rapport fra Statens Jordbrugs- og Fiskeriøkonomiske Institut (Nørgaard & Olsen 1995), at alternative produktionssystemer til søer og slagtesvin er fuldt konkurrencedygtige med de gængse intensive produktionssystemer, som er blevet kritiseret af Det Dyreetiske Råd. For så vidt det er muligt at forbedre husdyrenes forhold, uden at det går ud over produktionsøkonomien, vil det være muligt at komme langt alene i kraft af forskning, rådgivning og uddannelse. Generelt er landmænd nemlig meget interesseret i, at deres dyr lever under så gode forhold som muligt.

I mange tilfælde vil det dog være sådan, at en alternativ produktionsmetode medfører højere produktionsomkostninger. Det er f.eks. helt klart tilfældet ved produktion af æg og slagtekyllinger. For at en sådan alternativ produktion kan hænge sammen, er det derfor nødvendigt, at forbrugerne betaler en merpris for produktet. Dette forudsætter så igen, at produkterne bliver mærket, således at forbrugerne kan se, hvad de køber.

Et sådant system med mærkning har længe fungeret i forbindelse med ægproduktion. Der sælges hovedsagelig tre forskellige typer æg, som er alternativer til æg produceret i bure. Det er skrabeæg, æg fra fritgående høns og økologiske æg. Mærkningen af disse æg sker i overensstemmelse med EU-normer, således at det klart fremgår, hvad der gemmer sig bag etiketten.

Efter at salget af de alternativt producerede æg i en lang årrække lå på et relativt lavt niveau (under 10%) er det de sidste par år eksploderet, således at produktionen for øjeblikket ikke kan følge med efterspørgslen. Fra brancens side forventer man, at over en trediedel af alle danske æglæggere i 1996 vil leve i alternative produktionssystemer.³

På tilsvarende måde er salget af økologisk mælk steget drastisk. Økologi drejer sig selvfølgelig ikke kun om dyrevelfærd; men dyrenes forhold udgør et væsentligt element i konceptet.

I den forbindelse bør det nævnes, at detailhandelen også har et stort medansvar for dyrenes velfærd, i kraft af måden hvorpå de animalske produkter bliver markedsført. Således har det haft betydning for det øgede salg af alternative æg, at FDB er begyndt at sælge buræg under betegnelsen „buræg“ i stedet for under vildledende betegnelser såsom „landæg“. Med hensyn til den økologiske mælk, så var det en prisnedsættelse og en bevidst markedsføring fra FDB's side, som gav stødet til den store stigning i efterspørgslen.

Alternative animalske produkter solgt til en højere pris på grundlag af en mærkning er uden tvivl et vigtigt led i at fremme velfærden for landbrugets dyr. Sådanne nicheproduktioner giver nemlig mulighed for at udvikle og afprøve alternative produktionssystemer, som på lang sigt kan være med til at løfte hele erhvervet.

Der er dog ikke noget som tyder på, at problemerne alene kan løses ved at appellere til forbrugernes samvittighed. Det er nødvendigt med nogle lovgivningsmæssige rammer, som tillader producenterne at tage behørigt hensyn til dyrenes trivsel, samtidig med at de kan leve af deres produktion. Disse rammer kan f.eks. have form af mindstekrav vedrørende indretningen af stalde og andre aspekter af produktionen. Kravene bør være fælles for alle, der producerer inden for det samme marked. Ellers vil sådanne regler blot føre til, at produktionen flytter derhen, hvor reglerne er billigst at efterleve – og det kan ikke være i dyrenes interesse. I praksis betyder det, at dyreværnsregler skal gælde for hele EU. Der er nemlig ikke noget, som tyder på, at der inden for en overskuelig fremtid på verdensplan vil komme reel frihandel for landbrugsvarer.

På europæisk plan foregår der et stort arbejde med at fastsætte fælles retningslinier for beskyttelse af landbrugsdyrs velfærd. Det sker dels inden for rammerne af Europarådet dels inden for EU (se Paulsen 1994: 32-38). Et væsentligt element i arbejdet på at forbedre landbrugsdyrenes forhold må derfor bestå i en international indsats for at indføre og håndhæve fælles regler og konventioner for hold af landbrugsdyr.

Det er under ingen omstændigheder tilstrækkeligt at overlade det til den enkelte forbruger at afgøre, om han/hun vil betale for dyrenes trivsel. Naiviteten og uanstændigheden i denne udbredte tankegang fremgår klart, hvis man sammenligner med krav til arbejdsmiljø i industrien. Der er ikke nogen, som for alvor ville hævde, at den enkelte forbruger selv må afgøre, om han f.eks. vil være med til at betale for et sundt arbejdsmiljø for danske industriarbejdere. Da husdyr i modsætning til industriarbejdere ikke selv kan stille krav om bedre vilkår, er det helt nødvendigt, at der ad politisk vej bliver opstillet nogle dyreværns-mæssige mindstekrav til produktionen. Disse krav må bygge på en omfattende forskning i dyrenes adfærd.

Styring ved hjælp af regler er dog ikke uden problemer. Der følger uvægerligt administration og kontrol med, som koster penge og kan være et irritationsmoment for den enkelte landmand. Regler er et nødvendigt onde, og de skal selvfølgelig ikke gøres mere omfattende og besværlige, end nødvendigt er for dyrenes trivsel.

Dyrenes trivsel sikres i alle tilfælde ikke ved hjælp af regler alene. Det er også afgørende, at landmændene har den rette omsorgsfulde holdning, og at de magter at omsætte den i praksis. Derfor bør alt arbejde med at forbedre landbrugsdyrenes vilkår foregå i dialog med landbruget. Hvis ikke producenterne selv føler, de har indflydelse på de rammer, som de skal arbejde under, bliver resultatet let en udbredt følelse af afmagt og ligegyldighed. Og det vil jo i sidste ende gå ud over dyrene.

Noter

1. Se Animal Welfare in Europe, Newsletter of the European Community Advisory Bodies, April 1995, issue 3, udgivet af The Farm Animal Welfare Council, Government Buildings, Hook Rise South, Tolworth, Surbinton, Surrey KT6 7NF, UK, tlf. 00 44 181 330 8031, fax 00 44 181 335 4274.
2. Udtalelserne kan rekvireres hos Rådets sekretariat: Det Dyreetiske Råd, Justitsministeriet, Civilkontoret, Slotsholmsgade 10, 1216 København K, Att. Helle Frøshøj, tlf. 33 92 27 80.
3. Fremgår at pressemeddelelse fra Ægsam, Ø.Finderupvej 2, Finderup, 6900 Skjern, tlf. 97361050. Uden dato.

Litteratur

- Anonym
1979 Betænkning nr. 868 om intensive produktionssystemer og dyrebeskyttelse i praktisk landbrug. København: Statens Informationstjeneste.
- Anonym
1988 Betænkning 1126 om intensive produktionsformer inden for landbruget. Afgivet af Justitsministeriets arbejdsgruppe af 1986 vedrørende intensive produktionsformer inden for landbruget. København: Statens Informationstjeneste.
- Anonym
1992 Husdyrvelfærd, En debatbog om etik, økonomi og adfærdsforskning. København: NOAH's forlag.
- Anonym
1993 Etik, velfærd og adfærd. Århus: Landbrugets Informationskontor.
- Anonym
1995 Husdyrvelfærd og husdyrproduktion – En rapport om forskning i velfærd for husdyr. København: Landbrugs- og Fiskeriministeriet, Forskningssekretariatet.
- Harrison, Ruth,
1964 Dyr på samlebånd. Det nye fabrikslandbrug. København: Fremads Fokusbøger.
- Ingemann, Jan Holm
1992 Landbrugets økonomi og etik. I: Anonym: 62-68.
- Nørgaard, Nicolaj H. og Per Olsen
1995 Nye produktionssystemer til svin – med fokus på reduceret kapitalindsats. Rapport nr. 83. København: Statens Jordbrugs- og Fiskerøkonomiske Institut.
- Paulsen, Jørgen
1994 Dyrebeskyttelse, Dyreværnslov, Hundelov, Dyreforsøgslov, Love og administrative forskrifter med kommentarer. København: Den Danske Dyrlægeforening & Foreningen til Dyrenes Beskyttelse i Danmark.
- Rosenfield, Leonora Cohen
1968 From Beast-Machine to Man-Machine. New York: Octago Books.
- Regan, Tom & Singer Peter
1989 Animal Rights and Human Obligations. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Simonsen, H.B.
1988 Husdyrs velfærd, Biologi og etik i husdyrbruget. Holte: Skarv.

